

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรทฤษฎีใหม่ ภายหลังจากที่ประเทศไทยต้องพบกับวิกฤตเศรษฐกิจครั้งล่าสุดที่ผ่านมาพสกนิกรชาวไทย ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกร หน่วยงานราชการ ภาคธุรกิจ ตลอดจนนักวิชาการในแวดวงที่เกี่ยวข้องได้ให้ความสนใจ และรับเอาแนวคิดของพระองค์มาปฏิบัติตามเรื่อยมา โดยเฉพาะเหล่าเกษตรกรที่กำลังตกอยู่ในภาวะไร้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากภาวะความผันผวนของราคาพืชผล การไร้ซึ่งอำนาจต่อรองในระบบตลาด ความไม่แน่นอนของสภาพธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการที่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากบุคคลภายนอกชุมชน

ทั้งนี้ ในยุคสมัยปัจจุบัน แนวทางการทำเกษตรกรรมส่วนใหญ่อยู่ในทิศทางที่เป็นไปเพียงเพื่อการค้า ก่อให้เกิดความจำเป็นในการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง อันเป็นปัจจัยที่ผลักดันให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาเงินทุนมากขึ้น ทำให้ต้องกู้หนี้ยืมสิน (อรสุดา เจริญรัต, 2543, น. 103) ซึ่งการที่เกษตรกรมีสภาพต้นทุนที่สูง แต่ราคาผลผลิตต่ำเช่นนี้ ทำให้เกษตรกรไม่สามารถพึ่งพาอาศัยธรรมชาติอย่างในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงซ้ำได้อีก ขณะที่การออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรม ทำให้เกิดปัญหากับตัวชาวบ้านเอง เนื่องจากการตัดโอกาสในการถ่ายทอดวัฒนธรรมภายใน แต่เปิดช่องวัฒนธรรมแบบเมืองเข้ามาแทน วัฒนธรรมการบริโภคใหม่ ๆ กลายเป็นภาระหนักยิ่งขึ้นของชาวบ้าน ความเข้มแข็งของหมู่บ้านถูกบั่นบอบลงเรื่อย ๆ เกษตรกรอยู่ในฐานะที่ไร้สิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนโดยสิ้นเชิง (ภาคพัฒนา ทิพย์ประไพ, 2538, น. 64) นอกจากนั้น ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมแล้ว ปัญหาจากการใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรม ยังส่งผลกระทบต่อมิติอื่นของชุมชนอีกมากมายจนเกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาภายหลัง ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความเสื่อมโทรมของดิน ปัญหาแรงงาน ปัญหาโสเภณี ปัญหาโรคติดต่อ ปัญหาสลัม ฯลฯ (ศิริลักษณ์ เปี่ยมศิริ และคณะ, 2548, น. 2)

ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น ทำให้เกษตรกรต่างพยายามหาทางออกของปัญหา และได้ค้นพบทางเลือกใหม่ด้วยการเปลี่ยนแนวทางการทำเกษตรจากแบบกระแสหลัก ซึ่งเน้นการผลิตครั้งละจำนวนมากเพื่อขาย มาเป็นการทำเกษตรทางเลือก เช่น เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรอินทรีย์

เกษตรผสมผสาน วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ รวมทั้งเกษตรกรรมไร้สารเคมี ทั้งนี้ การที่เกษตรกรจะทำการปฏิวัติวิธีการทำเกษตรกรรมของตนในแต่ละด้านพร้อมกัน ไปสู่ทั้งการเปลี่ยนในด้านการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่หลากหลายและเกี่ยวเนื่องกัน การเลิกใช้สารเคมี การจัดสัดส่วนแปลงเกษตรให้เกิดความสมดุลในการผลิต ตลอดจนการทำเกษตรกรรมเพื่อพึ่งพาตนเองในการบริโภคเป็นหลัก ถือว่าเป็นเรื่องยากอยู่พอสมควรเพราะนั่นหมายถึงว่า เกษตรกรจะต้องเปลี่ยนชีวิตของตนจากหน้ามือเป็นหลังมือเลยทีเดียว ด้วยเหตุนี้ การพึ่งพาตนเองในการทำเกษตรกรรมโดยการค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตในด้านต่าง ๆ อาจจะเป็นแนวทางที่เหมาะสมอันจะทำให้เกษตรกรพัฒนาการทำเกษตรกรรมทางเลือก หรือเกษตรกรรมยั่งยืนไปที่ละขั้น จนกระทั่งสามารถหลุดพ้นจากความเสี่ยงของการพึ่งปัจจัยภายนอกชุมชนได้ในที่สุด ซึ่งปัญหาในด้านการใช้สารเคมีของเกษตรกรดังกล่าวข้างต้น เป็นปัญหาที่มีความรุนแรงและส่งผลกระทบต่อในหลายมิติ ดังนั้นการเริ่มปรับเปลี่ยนแนวคิด และวิธีการผลิตของเกษตรกรให้หันมาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีโดยการลด ละ เลิกการใช้สารเคมี น่าจะเป็นขั้นแรกที่จะทำให้เกษตรกรก้าวไปสู่การผลิตฟื้นฟูชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองได้ หรือแม้กระทั่งปัญหาที่เกิดจากความเสี่ยงของความไม่แน่นอนเกี่ยวกับธรรมชาติ (ปริมาณน้ำฝน) และราคาของผลผลิตนั้น การจัดสัดส่วนพื้นที่การเกษตรให้มีแหล่งน้ำเป็นของตนเอง รวมทั้งแบ่งพื้นที่เพื่อปลูกทั้งข้าวและพืชชนิดอื่นควบคู่กันไปตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ ก็ถือเป็นการเริ่มต้นของเกษตรกรที่จะพึ่งตนเองได้อีกทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การที่เกษตรกรจะตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมทางเลือกนั้น หากใช้เป็นหนทางออกใหม่ที่ได้ทำโดยปราศจากความพร้อมขององค์ประกอบต่าง ๆ ไม่ หากแต่เป็นเรื่องที่ต้องมีปัจจัยสนับสนุนหลายด้านเพื่อนำมาซึ่งความสำเร็จของการปรับตัวของเกษตรกร อาทิเช่น การทำเกษตรกรรมทางเลือกในรูปแบบของเกษตรทฤษฎีใหม่นั้น ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริตามแนวทฤษฎีใหม่ประสบผลสำเร็จ อันได้แก่ เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการต้องมีความอดทนและขยันหมั่นเพียร มีที่ดินเป็นของตนเอง มีสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมนอกจากนั้น คุณสมบัติสำคัญอีก 2 ประการที่เกษตรกรต้องมีควบคู่กับการทำเกษตรแนวทางนี้ ซึ่งได้พิสูจน์พบผ่านงานวิจัยหลายชิ้น คือ ความรู้และการยอมรับในแนวทฤษฎีใหม่ นั่นคือ เกษตรกรต้องมีความรู้เกี่ยวกับการปลูกพืช การขยายพันธุ์พืช การจัดระบบป้องกันกำจัดศัตรูพืชในแบบผสมผสาน การบำรุงรักษาพื้นดินและแหล่งน้ำ รวมทั้งต้องมีความเต็มใจ มีความพร้อมที่จะรับวิทยาการด้านเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่โดยสมัครใจ รวมทั้งสามารถถ่ายทอดการดำเนินงานให้กับเกษตรกรรายอื่น ๆ ที่มีความสนใจได้ (เศรษฐวัฒน์ จักรพันธุ์, 2541, น. 6-7)

ด้วยเหตุนี้ ความรู้จึงเป็นที่ปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการปรับตัวของเกษตรกรจากการทำเกษตรกรรมเพื่อการค้า ไปสู่การทำเกษตรกรรมเพื่อพึ่งตนเองในแบบเกษตรกรรมทางเลือก จากข้อมูลเชิงประจักษ์พบว่า การเข้าร่วมในการเรียนรู้หรือการอบรมของเกษตรกรมีความสัมพันธ์ในทิศทางบวกกับพัฒนาการของการทำเกษตรกรรม และรายได้ในระยะยาวของเกษตรกร (CSIRO Publishing, 1998, p. 83) แต่แม้ว่าความรู้ของเกษตรกรจะเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการทำเกษตรกรรมทางเลือก แต่บทบาทของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องก็มีความสำคัญเช่นกัน เนื่องจากเกษตรกรรมทางเลือกยังถือเป็นเรื่องใหม่ของไทย อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาหลายปีที่ผ่านมา แม้เจ้าหน้าที่จากภาครัฐได้พยายามให้การสนับสนุนส่งเสริมในหลาย ๆ ด้าน ให้กับเกษตรกรในการทำเกษตรกรรมทางเลือก และที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ การสนับสนุนด้านเงินทุน แม้จะมีงานวิจัยบางชิ้นพบว่า การสนับสนุนในด้านนี้มีความสัมพันธ์เชิงลบต่อรายได้สุทธิของการทำเกษตรกรรมทางเลือก (วรรณประยูรศักดิ์, 2540, บทคัดย่อ) แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้น ภาครัฐได้ปฏิบัติหน้าที่ส่งเสริมเกษตรกรโดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ด้วยการให้ความรู้แก่เกษตรกรผ่านสื่อต่าง ๆ หรือการจัดทำแผนร่วมกันกับคนในชุมชน ทั้งนี้ ยังมีอีกหลายประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน ยังคงเป็นสิ่งที่เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมิได้มุ่งเน้นเท่าที่ควรจะเป็น ไม่ว่าจะเป็น การกระตุ้นให้เกษตรกรเรียนรู้เข้าใจปัญหา การกระตุ้นให้ผู้นำชุมชนรู้สภาพปัญหาชุมชนและวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการวิเคราะห์สรุปบทเรียนร่วมกัน (วิรัตน์ สารคง, 2540, น. 94, 95, 97, 103)

จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า การเรียนรู้วัฒนธรรมทางการเกษตรอย่างเกษตรกรรมทางเลือกภายใต้บริบทของชุมชน และเงื่อนไขความพร้อมของเกษตรกร ตลอดจนปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอกชุมชน จะทำให้ชุมชนมีพัฒนาการของวิถีชีวิตที่พึ่งตนเองตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยเปลี่ยนแปลงวิถีการทำเกษตรกรรมไปสู่แนวทางเกษตรกรรมไร้สารเคมี จนกระทั่งไปสู่การรวมตัวกันเป็นสหกรณ์เพื่อพึ่งตนเองในระดับชุมชนอย่างไร อีกทั้งมีปัจจัยแวดล้อมใดบ้างที่มีผลต่อเกษตรกรให้สามารถปรับเปลี่ยนแนวความคิด และวิถีการผลิตไปสู่การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ขณะที่นักพัฒนาจากหน่วยงานภายนอกชุมชนซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนร่วมในการส่งเสริมวิถีชีวิต และวิถีการผลิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักคิด แนวทาง กระบวนการ รวมทั้งเทคนิคในการช่วยขับเคลื่อนชุมชนพัฒนาให้ไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีใหม่อย่างไร ซึ่งหากว่าได้ทราบคำตอบในประเด็นดังกล่าว ก็จะทำให้เราสามารถเข้าใจได้ถึงปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ตลอดจนพัฒนาการในเชิงกระบวนการเรียนรู้จากการทำเกษตรกรรมกระแสหลัก ไปสู่การพึ่งพาตนเองด้วยการทำเกษตรกรรมทางเลือก จนถึงขั้นที่เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับชุมชนด้วยการรวมกลุ่มเป็นสหกรณ์

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการทางความคิดในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีของชุมชนตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
2. เพื่อค้นพบปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี

ขอบเขตของการศึกษา

ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้ครอบคลุมเนื้อหาถึงปรากฏการณ์ในการเรียนรู้ของเกษตรกร ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนความคิดและวิธีการทำเกษตรกรรมทางเลือก ไม่ว่าจะเป็นแนวทางการถ่ายทอดความรู้ การสื่อสารระหว่างกันของชาวบ้าน บทบาทและแนวทางของหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือกในชุมชน รวมไปถึงประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดการปรับเปลี่ยนแนวคิด และวิธีการผลิตไปสู่การทำเกษตรกรรมทางเลือก โดยศึกษาในเชิงพัฒนาการของการทำเกษตรกรรม ตั้งแต่ช่วงที่ยังไม่เข้าสู่การทำเกษตรกรรมทางเลือก ไปสู่การพึ่งตนเองในขั้นที่ 1 2 และ 3 ตามลำดับ ตามกรอบแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ อันมีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นฐานรากสำคัญ กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงจากการทำเกษตรกรรมกระแสหลักที่ยังพึ่งพิงปัจจัยการผลิตราคาแพง และไม่สามารถผลิตขึ้นเองได้ในชุมชน อย่างเช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดแมลง สารเคมีกำจัดวัชพืช ฯลฯ อันก่อให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจ สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม ไปสู่การทำเกษตรกรรมที่เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับปัจเจกตามแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตในรูปแบบที่สามารถลดความเสี่ยงได้ มีเหตุผล และไม่ลงทุนอย่างเกินตัว จนถึงพัฒนาการไปสู่ขั้นที่ 2 ที่เกษตรกรสามารถช่วยเหลือกันเองในระดับกลุ่ม เพื่อแก้ไขข้อจำกัดที่ไม่สามารถจะทำได้ในระดับปัจเจก และการยกระดับการพึ่งตนเองไปสู่ขั้นที่ 3 ซึ่งมีการทำธุรกิจกับหน่วยงานภายนอกชุมชน โดยส่งผลให้เกิดการเพิ่มพลังความเข้มแข็งในการต่อกรราคามูลผลิตกับองค์กรธุรกิจภายนอกชุมชน และประสิทธิภาพในการดำเนินธุรกิจของชุมชนในด้านต่าง ๆ

ขอบเขตด้านพื้นที่ หมู่บ้านสมพรรัตน์ ต.หนองสะโน อ.นุนทรวิภา จ.อุบลราชธานี

ขอบเขตด้านเวลา สำหรับขอบเขตด้านเวลานั้น กำหนดเริ่มศึกษาตั้งแต่ช่วงที่ชุมชนกำลังเปลี่ยนแปลงจากเกษตรเคมีไปสู่เกษตรกรรมไร้สารเคมี อันอยู่ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2541 จนถึงช่วงเวลาปัจจุบันในขณะที่ทำการศึกษานั้นก็คือปี พ.ศ. 2548

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. เป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานต่าง ๆ ที่ผู้ศึกษาได้จะนำผลการศึกษาไปส่งมอบให้ อันได้แก่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งจะทำให้ผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มีความเป็นไปได้ที่จะถูกประยุกต์ใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติจริง
2. ผู้ศึกษาเกิดความเข้าใจ และเห็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวทางของทฤษฎีใหม่ และเศรษฐกิจพอเพียง
3. เป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจในประเด็นเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันในการใช้ค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดประโยชน์ทางวิชาการที่กว้างขวาง/ ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

นิยามศัพท์

เกษตรกรรมไร้สารเคมี หมายถึง การทำเกษตรกรรมที่ปราศจากการใช้สารเคมีทุกชนิด และทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดวัชพืช สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ฮอริโมนจากสารเคมีที่เร่งการเจริญเติบโตของพืช ฯลฯ แต่เป็นเกษตรกรรมที่ใช้น้ำสกัดชีวภาพ มูลสัตว์ และวัสดุอื่น ๆ ที่ได้จากธรรมชาติเป็นส่วนประกอบเพื่อทดแทนการใช้สารเคมี

สารเคมี หมายถึง สิ่งที่นำมาใช้กับดิน พืช หรือสิ่งมีชีวิตเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเกษตรซึ่งไม่ได้สร้างขึ้นโดยวัตถุจากธรรมชาติ อันได้แก่ ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดวัชพืช สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ฮอริโมนจากสารเคมีที่เร่งการเจริญเติบโตของพืช ฯลฯ

ปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ EM หมายถึง ปุ๋ยหมักชีวภาพซึ่งมีจุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ(Effective Microorganisms) เป็นส่วนประกอบสำคัญ

การตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี หมายถึง การสรุปความคิดของบุคคลที่มีต่อวิถีของการทำเกษตรกรรมว่าจะเลือกเกษตรกรรมไร้สารเคมีหรือไม่ และถ้าหากเปลี่ยนวิถีไปสู่เกษตรกรรมไร้สารเคมีจะทำในรูปแบบใด เช่น ทำอย่างเต็มตัวโดยใช้ที่ดินทั้งหมด หรือ เลือกที่จะทำเพียงบางส่วนควบคู่ไปกับการทำเกษตรกรรมที่พึ่งพาสารเคมี

ชุมชน หมายถึง ชุมชนหมู่บ้านสมพรรัตน์

สหกรณ์ฯ หมายถึง สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด

กลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ หมายถึง กลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ของหมู่บ้านสมพรรัตน์

ข้าวอินทรีย์ หมายถึง ข้าวหอมมะลิที่ปลูกโดยไม่ได้ใช้สารเคมีเลย